

УДК 128:303.833.5]:303.01

Д. Г. Роцин, асп.

КАТЕГОРІЯ "СМИСЛ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ" В СИСТЕМІ СУМІЖНИХ ПОНЯТТЬ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

В статті викладені результати теоретичного аналізу категорії "смысл життя особистості" в системі суміжних понять. Зроблено висновок про те, що поняття "ціль життя", "смысложиттєві цілі", "цінність життя", "смысложиттєві цінності (ідеали)" безпосередньо відображають дефінітивний простір смислу життя, виявлено їх співвідношення та відмінність. Уявлення особистості про щастя, смерть і безсмертя, свободу вибору й долю, відповідальність й борг, локус контролю – окреслюють рамки даного дефінітивного простору.

Ключові слова: смысл життя особистості, ціль життя, цінність життя, смысложиттєві цілі, смысложиттєві цінності.

В статье изложены результаты теоретического анализа категории "смысл жизни личности" в системе смежных понятий. Сделано взвод о том, что понятие "цель жизни", "смысложизненные цели", "ценность жизни", "смысложизненные ценности (идеалы)", непосредственно отражают дефинитивное пространство смысла жизни. Определено их соотношение и отличие. Представления личности о счастье, смерти и бессмертии, свободе выбора и судьбе, ответственности и долге, локус контроле – очерчивают границы данного дефинитивного пространства.

Ключевые слова: смысл жизни личности, цель жизни, ценность жизни, смысложизненные цели, смысложизненные ценности.

The article deals with the theoretical analysis of category "sense of life of personality" in the system of contiguous notions. The author concludes that notions of purpose of life, lifesense purposes, value of life, lifesense values (ideals) directly reflect the definition space of the sense of life. Personal conceptions about happiness, death and immortality, freedom of choice and fate, responsibility, debt and locus control draw the frameworks of this definition space.

Keywords: life purpose, value of life, lifesense purpose, lifesense value.

Процес гуманізації наукових досліджень передбачає розгляд соціальної дійсності в безпосередньому зв'язку з її антропологічною складовою. Такий підхід орієнтує дослідника на вивчення глибоко особистісних феноменів людського буття, одним з яких є смысл життя.

Представлений в попередній статті [Роцин, 2009: с. 128-132] теоретичний аналіз інтерпретацій категорії "смысл життя" в соціальних науках дозволив визначити загальні орієнтири соціологічної концептуалізації смислу життя особистості, а також з'ясувати, що поняття "смысл життя" вельми складне і його дефінітивний простір визначається через та за допомогою інших, не менш складних категорій. При цьому в одних випадках такі категорії вважаються однопорядковими з категорією смысл життя, що призводить подібні визначення смислу життя до абсурду згідно логічної помилки "коло в доказі". В інших випадках сам дефінітивний простір даних категорій перетинається, подібно колам Ейлера, з дефінітивним простором категорії смислу життя, що нівелює сам супідрядний зв'язок даного інтерпретативного ряду понять.

Таким чином, наступним кроком на шляху соціологічної концептуалізації категорії "смысл життя особистості" з необхідністю повинен стати аналіз даної категорії в системі суміжних понять, виявлення співвідношень і відмінностей між ними, вирішення теоретичних протиріч в дефініціях. Саме цей аспект і буде розглянутий в даній статті.

В гуманітарному знанні категорія "смысл життя" вживається в двох контекстах. Перший визначається загальною теорією особистості в соціальних науках (психологія, педагогіка, соціологія, акмеологія і т. п.) і полягає в тому, що практично будь-яке гуманітарне поняття можна використовувати в зв'язці з поняттям "життя". При цьому, з одного боку, така "приставка" здається безглуздою – оскільки за рамками життя ніяких понять бути не може (за аналогією з "ніщо" Фрідріха Ніцше або "небуття" Мартіна Гайдеггера, яке й помислити неможливо). З іншого боку, додаючи слово "життя", ми, тим самим, не просто конкретизуємо перше поняття, а переводимо його з області абстрактного смислу в сферу реальної життєвої практики. Всі свої смисли особистість знаходить в сфері й за допомогою процесу життя, і туди ж їх повертає шляхом реалізації, втілення в предметах, процесах, відносинах і подіях. Саме

цією властивістю життя й пояснюється така широка застосовність даного поняття. Більш того, наприклад, в останні півтора десятиріччя в пострадянській соціології з'явився і розробляється такий напрям як "соціологія життя" [Резник, 1996: с. 12-24]. Другий контекст полягає в розгляді поняття "смысл життя" у взаємозв'язку з рядом екзистенціальних категорій (в етиці, філософії, психотерапії, педагогіці і т. п.).

Таким чином, наш аналіз категорії "смысл життя" проводитиметься за такими напрямками:

- 1) смысл життя та ціль життя, життєві цілі, смысложиттєві цілі;
- 2) смысл життя та цінності, ціннісні орієнтації, цінність життя, смысложиттєві цінності;
- 3) смысл життя та життєві шлях, програма, план, стратегія, позиція, лінія, стиль, образ життя;
- 4) смысл життя та щастя;
- 5) смысл життя та смерть, поняття безсмертя;
- 6) смысл життя та свобода вибору, відповідальність, борг, локус контролю, доля.

Смысл життя та ціль життя особистості. В академічній літературі з вживанням понять "ціль" та "смысл життя" зв'язана наукова дилема про їх тотожність або супідрядність. Так, В.П. Тугаринов [Тугаринов, 1961: с. 6], І.Т. Фролов [Фролов, 1985: с. 3] та Н.Я. Іванова [Іванова, 1980: с. 44] поняття "смысл" і "ціль" ототожнюють, а Л.Н. Коган [Коган, 1984: с. 228], Б.Н. Попов [Попов, 1986: с. 12], І.Л. Зеленкова [Зеленкова, 1988: с. 105], Є.В. Золотухіна-Аболіна [Золотухіна-Аболіна, 2006] вважають, що "смысл життя" і "ціль" – поняття однопорядкові, але не тотожні; П.І. Бокарев [Бокарев, 1969: с. 11] та П.М.Абовін-Єгідес [Абовін-Єгідес, 1963: с. 28-29] бачать "смысл" як характеристику "цілі", а В.А. Капранов [Капранов, 1975: с. 125] та Є.В. Осичнюк [Осичнюк, 1987: с. 31] навпаки, вважають, що "смысл" включає в себе "ціль".

На нашу думку, "ціль" діяльності завжди орієнтована на передбачуваний результат, а тому своїм поняттям, дефінітивним простором охоплює лише кінцевий пункт соціальної дії, тоді як її "смысл" охоплює весь процес дії й по своїй дефінітивній якості й простору більше й ширше за ціль.

Життєдіяльність особистості реалізується за допомогою нескінченного процесу постановки та реалізації величезної кількості цілей, структурованих у вигляді ієрархії супідрядних цілей, де загальна ціль пояснює й

детермінує необхідність часткових, поточних цілей. Відповідно у вершині даної ієрархії знаходиться уявлення особистості про ціль її життя в цілому. "Ціль життя" може бути досягнута, а "смысл життя" пізнано, надбано, прийнято, інтеріоризовано. Смысл життя – це знання як продукт саморефлексії, що в процесі життя набувається, доповнюється й змінюється, а ціль життя – це надзадача в масштабі всього життя особистості. Звідси, смысл життя – ширше, оскільки він в своєму просторі бере, як правило, точкою відліку народження, а скінченням – смерть-безсмертя в будь-якій соціокультурній варіації. Тоді як ціль життя відлічується від моменту її постановки до моменту реалізації. Отже, "смысл" пояснює "ціль", але "ціль" не може пояснити "смысл". Так само, як неможливо порівнювати якісні й кількісні параметри, неможливо порівнювати смысл життя і його ціль. Розмірковуючи з позиції модусів "мати" й "бути" Еріха Фромма, можна сказати, що ціль життя особистості відповідає її прагненням мати деякий результат, а смысл життя – бути в деякій позиції. Із зміною смыслу життя змінюється й ціль життя, але не навпаки, оскільки постановка цілі життя є результатом осмислення процесу власного життя особистістю.

Життєві цілі особистості – це масштабні "кінцеві цілі" особистості [Мартинюк, 1990: с. 31; Іванова, 1980: с. 55] на певному етапі її життєдіяльності, в певний часовий інтервал, що виражають корені потреби й інтереси особистості на даному етапі. При цьому актуальність тих або інших життєвих цілей динамічна й залежить від етапу й конкретики ситуації життя, тоді як актуальність цілі життя постійна, бо залежить від загального регулятивного чинника – смыслу життя особистості. Тому життєві цілі є продуктом конкретизації цілі життя й служать для неї в якості засобів досягнення; вони підпорядковують собі всі часткові "конкретні цілі" діяльності як засоби [Яценко, 1977: с. 123].

Смысложиттєві цілі особистості (або "цінності-цілі в собі" – [Мартинюк, 1990: с. 18]) є тими ж життєвими цілями, але які виражають корені потреби й інтереси особистості не в певний часовий інтервал, а в масштабі всього процесу життєдіяльності. По суті це практична конкретизація й об'єктивація смыслу життя. Причому суб'єктивна цінність смысложиттєвих цілей вище, ніж життєвих цілей, а їх актуалізація також постійна як і цілі життя. Можна сказати, що в цілі життя знаходять своє узагальнення в першу чергу смысложиттєві цілі особистості. Звідси смысложиттєві цілі особистості можна визначити як сегмент масштабних кінцевих життєвих цілей особистості, які мають безпосереднє відношення до реалізації смыслу життя особистості й існують в обхваті всього процесу життєдіяльності.

Смысл життя й цінності, ціннісні орієнтації особистості. Цінності виконують функцію життєвого орієнтиру, духовної основи для вибору напрямку діяльності й субординації цілей. А ціннісні орієнтації є "потенційний предмет смысложиттєвих цілей" [Мартинюк, 1990: с. 18]. При цьому смысл життя виступає як регулятор безпосередньо ціннісних орієнтацій та опосередковано ними ж всіх цінностей особистості [Зеленкова, 1988: с. 101].

Цінність життя (або, іншими словами, життя як цінність) є вихідною антропологічною цінністю, базовою для формування всіх інших цінностей особистості й визначаючої для смысложиттєвого пошуку. Тобто інтерпретація цінності життя, простіше кажучи, позитивна або негативна відповідь на питання про цінність життя, визначає факт існування самого індивіда. При цьому залежно від світоглядної спрямованості самосвідомості особистості цінність життя може визначатися в двох формах: 1) *іманентній*, згідно якої цінність життя людини є внутрішньо властивою самому людському життю,

або є безумовною, або визначається суспільством залежно від частки внеску особистості в суму суспільного блага; 2) *трансцендентній*, де цінність життя визначається виходом за рамки життя, свого біографічного часу або процесу життєдіяльності (наприклад, комуністична ідеологія, релігійна віра і т. п.). Відповідно в іманентній формі смысл життя розкривається в самому житті, а в трансцендентній за її рамками. Але ототожнення понять "смысл життя" й "цінність життя", як зазначає В.А. Капранов, є неприйнятним [Капранов, 1975: с. 130].

Смысложиттєві цінності особистості – це певний круг цінностей особистості, її ідеалів, що формують ціннісне ядро смыслу життя і мають визначальне значення в житті конкретної особистості. Таке значення цих цінностей підтверджується (підкріплюється) їх вкорененністю й практичною реалізацією в життєвій програмі особистості. Віктор Франкл [Франкл, 1990] виділяє три групи смысложиттєвих цінностей: "творчі цінності" утілюються в продуктивних творчих діях; "цінності переживання" реалізуються в інтенсивності переживання й проявляються в чутливості людини до явищ навколишнього світу; "цінності відношення" полягають у відношенні, позиції людини до чинників, що обмежують його життя.

Смысл життя та життєві шлях, план, стратегія, позиція, стиль, образ життя.

Життєвий шлях як історія формування й розвитку особистості в певному суспільстві [Ананьєв, 1980: с. 67], по суті, є відображенням її біографії, є формою об'єктивування процесу реалізації смыслу життя особистості. На кожному демографічному та/або психологічному етапі життєвого шляху особистість має власне конгруентне уявлення про своє призначення, смысл життя. Причому кожний подальший етап або підтверджує, або коректує, або спростовує попередні уявлення особистості про смысл її життя.

Життєва програма як цілісна картина, вірогідна модель наміченого особистістю бажаного життєвого шляху, за визначеннями Л.В.Сохань та В.І.Шинкарука [Стиль жизни личности, 1982: с. 234; Жизнь как творчество, 1985: с. 118], є узагальненою формою цілепокладання, яка відображає установку особистості на реалізацію певного смыслу життя. При цьому, якщо життєва програма існує в часових рамках від теперішнього до майбутнього, використовуючи минуле лише як основу для побудови своїх стратегій, як життєвий досвід, то смысл життя інтегральним чином включає минуле, теперішнє й майбутнє, піддаючи їх осмисленню й виробляючи єдиний результат. Інакше кажучи, життєва програма – це модель реалізації смыслу життя.

Життєвий план як певне саморозпорядження [Коган, 1988: с. 181] й спосіб просторово-часової конкретизації й координації цілей, що намічає шляхи, засоби, темпи й порядок руху до цілі [Мартинюк, 1990: с. 76], по суті, план діяльності [Кон, 1980: с. 137], відображає діяльнісну структуру й способи реалізації смыслу життя особистості та є подальшою конкретизацією життєвої програми й, відповідно, також похідною від смыслу життя формою цілепокладання. Причому взаємодія життєвого плану та смыслу життя здійснюється не напряму, а за допомогою життєвої програми й інших стратегічних понять.

Стратегія життя як інтегральна форма принципів рішення життєвих задач й пов'язана з особистісною активністю, здібністю до організації часу життя, типом мислення й спілкування [Абульханова-Славська, 1991: с. 291], визначає спосіб проживання життя, спосіб вирішення виникаючих в його ході протиріч. Але спосіб – це не смысл. Смысл життя, як її осмислення, передує її практичній реалізації. Тому, можна сказати, що стратегія життя – це алгоритм здійснення смыслу життя.

Життєва позиція як вироблений особистістю за даних умов спосіб самовираження, своєрідний життє-

вий принцип; сукупність об'єктивних та суб'єктивних можливостей, відносин до життя й способів їх реалізації, визначаючий подальший хід життя [Абульханова-Славська, 1991: с. 44-45, с. 48-49], є наслідком усвідомлення й реалізації смислу життя на даний момент.

Життєва лінія як типовий для даної особистості спосіб зміни в часі й різних життєвих обставинах [Абульханова-Славська, 1991: с. 50] є віддзеркаленням процесу самореалізації особистості й, зокрема, смислу життя.

Реалізація особистістю певної життєвої програми, плану, лінії й стратегії життя відображається на її поведінковому рівні у формуванні відповідного *стилю життя* як сукупності стійко відтворних зразків поведінки в повсякденному житті [Социологический энциклопедический словарь, 1998: с. 345]. При цьому свобода даного стилю життя, а, отже, і рамки можливостей програми, плану, лінії й стратегії життя, обмежена існуючим, наявним *образом життя*, який визначається як спосіб, форми й умови життєдіяльності особистості, типові для конкретно-історичних соціально-економічних відносин [Социологический энциклопедический словарь, 1998: с. 207].

Смисл життя додає значення й цінність всім зазначеним вище *"життєвим"* поняттям. При цьому жодне з цих понять не може собою замінити сам поняття смислу життя. Життєвий шлях, позиція, лінія й стиль – це опосередковані продукти реалізації смислу життя особистості, його об'єктивації. Образ життя – це рамки, в яких особистість самореалізується й, зокрема, здійснює свій смисл життя. На відміну від життєвих програм, плану та стратегії, смисл життя, крім стратегічної спрямованості, ще включає постійну переорієнтацію життя з позиції "минуле – теперішнє – майбутнє", тобто смисл охоплює життя цілком і є продуктом осмислення інтегрального значення життя.

Смисл життя й щастя

Щастя – як стан найбільшої внутрішньої задоволеності особистості умовами свого буття [Словарь по этике, 1989: с. 343], повнота самореалізації [Іванова, 1980: с. 56] – всупереч думці деяких авторів (наприклад – [Карпова, Дрюкова, 1987: с. 10]) саме по собі не може бути смислом життя особистості [Франкл, 1990]. Об'єм категорії смисл життя більш широкий, ніж категорія щастя [Капранов, 1975: с. 133]. Щастя (або прагнення до нього), по-перше, інтенціонально, тобто завжди направлено на який-небудь об'єкт, а також, по-друге, не може бути самоціллю (або смислом життя), оскільки його неможливо переслідувати як ціль. Як зазначає Є.В. Осичнюк, "щастя завжди спрямовано в майбутнє" [Осичнюк, 1987: с. 42]. Щастя – це характеристика задоволеності дією, процесом руху, життєдіяльністю в цілому [Немировський, 1990: с. 37; Осичнюк, 1987: с. 40], а не стан. Тобто не можна досягти щастя, знайти, отримати, створити, але можна бути щасливим, жити щасливо. Особистість стає щасливою не просто від задоволення своїх потреб й реалізації цілей, планів, а від усвідомлення того, що таке задоволення має сенс за рамками її повсякденної суб'єктивності, відкриває можливості за межею її буття. Успішна реалізація людиною смислу свого життя робить його щасливим, і, навпаки, людина, що не має (не реалізує) смислу в житті, не зможе жити щасливо.

Смисл життя й осмислення смерті. В процесі життєдіяльності й розвитку самосвідомості особистість усвідомлює, за допомогою зіткнення з ситуацією безпосереднього відчуття можливої або майбутньої власної смерті або смерті іншого, факт і феномен смертності у вигляді трьох його аспектів: 1) смерть неминуха; 2) смерть індивідуальна, бо це суто індивідуальний досвід; 3) смерть раптова. Таке осмислення смерті як кінця фізіологічного існування, межі земного життя або передодня небуття, породжує в особистості різного

роду танатологічні фрустрації ([Китаєв-Смик, 1983: с. 260-269], такі як боязнь, з одного боку, невідомого й невизначеного, а, з іншого, – втрати звичного й знайомого. Страх смерті в різних формах його прояву задає часові, буттєві й соціально-психологічні рамки як межі людського життя, структурує світогляд особистості й призводить до розуміння цінності й відповідальності за власне життя як унікальну й неповторну кінцеву біографію [Алексіна, Донченко, 1985: с. 45; Леонтьєв, 2004]. У філософсько-антропологічному сенсі в основі страху смерті лежить метафізична, буттєва некорененість людини в порівнянні з твариною, подолання якої можливо лише через набуття смислу життя. Отже, страх перед смертю виникає в результаті нереалізованості особистості, дефіциту самоздійснення. Смисл смерті полягає в тому, що в часі неможлива вічність, що відсутність кінця в часі є нісенітниця. Звідси смисл смерті розкривається в прагненні особистості подолати кінцевість власного існування, яке реалізується за допомогою пошуку змісту, наповнення свого життя або, іншими словами, набуття й реалізації смислу життя як значення й доцільності всіх й будь-яких дій і самопроявів особистості [Леонтьєв 2004]. При цьому саме сприйняття й осмислення смерті соціокультурно детерміновано й відмінно в різних культурах.

Усвідомлення особистістю суперечності між власною смертністю як кінцевістю особистісного існування й нескінченністю процесу життя й Всесвіту в цілому, породжує в особистості різні тривоги й неврози, вирішення яким особистість знаходить в прагненні залучитися до чогось абсолютного, вічного [Анісімов, Гурев, 1981: с. 8], яке реалізується у вигляді певних індивідуальних й/або соціальних уявлень про безсмертя або його відсутність. Причому "віра в особисте безсмертя є умова й логічної, й етичної допустимості віри в смисл життя" [Введенський, 1994]. Тобто тут смисл життя виступає як спосіб затвердження свого буття в заданому часі й просторі. Звідси концепція безсмертя особистості визначається уявленнями про сутність смерті, смисл і цінність життя, які, у свою чергу, самі соціокультурно обумовлені. Саме цим пояснюється наявність в масовій свідомості різних практик іморталізації (релігія, творчість, потомство та ін.).

Смисл життя й свобода вибору. Свобода не в онтологічному (як "сутнісна можливість буття індивіда"), а в праксеологічному (як прояв цього ества в "конкретному індивідуальному бутті") [Манюха, 1995: с. 5], діяльністному трактуванні предстає як можливість ініціювання, зміни або припинення суб'єктом своєї діяльності в будь-якому пункті її протікання або ж відмови від неї; можливість подолання всіх форм та видів детермінації активності особистості, зовнішніх та внутрішніх [Леонтьєв 2000]. По суті, це особистісна ініціатива, свобода вибору. Відносно смислу життя свобода вибору детермінована як об'єктивною соціальною позицією особистості, так і її індивідуальними особливостями [Коган, 1984: с. 224; Кобилянська, 1989: с. 28; Волинська, 2002: с. 18]. При цьому сам вибір смислу життя може здійснюватися як свідомий акт вибору певного смислу, так і відбуватися за принципом не "вибирати – теж вибір" на буденному рівні у формі повсякденної практики, що склалася, часто успадкованою особистістю в процесі соціалізації від свого найближчого оточення. Але зовнішні й внутрішні обставини не обумовлюють людину повністю, він вільний завдяки тому, що його поведінка визначається, перш за все, цінностями й смислами [Франкл, 1990]. Тому, свобода особистості, у тому числі й у виборі смислу життя, реалізується у вигляді певної позиції, займаної по відношенню до різних чинників внутрішньої й зовнішньої детермінації. Така позиція доступна будь-якій людині незалежно від статі, віку, інтелекту, освіти, характеру, соціального середовища й релігійності.

Смисл життя й відповідальність, борг, локус контролю. Будь-який особистісний акт вибору, у тому числі й вибір смислу життя, завжди припускає усвідомлення своєї відповідальності як здатності детерминувати події й дії у момент їх здійснення [Абульханова-Славська, 1991: с. 31-32; Немировський, 1990: с. 103; Франкл, 1990], обумовленої тим, що будь-яка соціальна дія має історично незворотний характер. Ядром такої відповідальності особистості є поняття боргу як принципу широкого генералізованого значення в межах внутрішнього світу людини [Москаленко, Сержантов, 1989: с. 115; Немировський, 1990: с. 103], однією з головних характеристик якого є локус контролю. Як зазначає В.Г. Немировський, при внутрішньому (інтернальному) локусі контролю особистість вважає відповідальним за події в своєму житті в першу чергу себе, пояснюючи їх своїми бажаннями, переконаннями або навіть недоліками, а при зовнішньому (екстернальному) – інших людей, випадок або долю [Немировський, 1990: с. 103-104].

Смисл життя й доля. Поняття "доля" в цілому вживається в двох значеннях: 1) як позначення деякої детермінуючої сили, яка предстає або у вигляді випадковості, або у вигляді передвизначеної послідовності подій в житті особистості й її вчинків, при цьому невідкладно самій особистості, тобто як деяка несвобода (наприклад: [Семенова, 1994: с. 26-33]; 2) як унікальна історія подій в житті особистості, їх зв'язок, що вже склався, відбувся й відчувається індивідом, та який не обов'язково припускає існування зовнішнього детермінанта й не заперечує власної активності особистості, тобто, фактично, – це життєвий шлях особистості. Можна припустити, що така подвійність розуміння долі виникає з різного розуміння особистості відповідальності й локусів контролю – екстернального й інтернального відповідно.

З нашої точки зору, доля – це простір та міра детермінізму в житті особистості (незалежно від випадкових або необхідних, суб'єктивних або об'єктивних його підстав), який представляється у вигляді деякої заданості або "передзаданості" життєвого шляху. Сприйняття долі як деякої заданості життя засновано на нездатності особистості прорахувати нюанси активності навколишнього середовища й своєї поведінки та мислення, які, кінець кінцем, ведуть її по єдиному можливому життєвому шляху, виходячи із заданих умов. Тобто заданість долі визначена логікою процесу життєдіяльності (вчинків й мислення) особистості та конкретними соціальними й природними умовами. При цьому в якості детермінізму тут можна розглядати як самі ці соціальні й природні умови, так і соціально-біологічні конституції самої особистості. Свобода й доля обумовлюють один одного і немислимі, не можуть існувати один без одного. За словами Мейя, "будь-яке розширення свободи породжує новий детермінізм, а будь-яке розширення детермінізму породжує нову свободу. Свобода є коло усередині більш широкого кола детермінізму, який, у свою чергу, знаходиться усередині ще більш широкого кола свободи, і так далі до безкінечності" [Мау, 1981: с. 84]. Але життя особистості більше ніж доля, оскільки в ньому є не об'єктивовані можливості. Звідси свобода в рамках долі – це позиція власної життєвої ініціативи в умовах заданого детермінізму, у тому числі соціальної й внутрішньоособистісної активності особистості, формування її вольового відношення до подій в житті, їх оцінки. Така життєва ініціатива та оцінка власного життя й долі як форма саморефлексії реалізується у вигляді вибору дій та рішень в кожний конкретний момент життєдіяльності в рамках процесу самореалізації й здійснення власного смислу життя. Тобто реалізація смислу життя – є подолання детермінізму долі [Чудновський, 1998: с. 181].

Підсумовуючи викладений вище аналіз категорії "смисл життя особистості" в системі суміжних понять

гуманітарних наук, ми можемо зробити висновки про те, що поняття "ціль життя", "смисложиттєві цілі", "цінність життя", "смисложиттєві цінності" (ідеали) безпосередньо відображають дефінітивний простір смислу життя. Проте слід зазначити, що сума названих понять не може дорівнюватись смислу життя; смисл життя не формується компіляцією інших понять. Уявлення особистості про щастя, смерть та концепція безсмертя, уявлення про свободу вибору й долю, уявлення про відповідальність та борг, локус контролю – окреслюють рамки даного дефінітивного простору. У свою чергу категорії "життєвий шлях", "життєва програма", "життєвий план", "життєва стратегія", "життєва позиція", "життєва лінія", "стиль життя" є похідними від смислу життя способами самоорганізації життя особистості і, фактично, їх логічне або семантичне ототожнення з категорією "смисл життя особистості" є невірним.

Особистість усвідомлює смисл власного життя як інтегральне її значення через та за допомогою усвідомлення ряду зазначених вище рамок понять, а також набори смисложиттєвих цілей та цінностей (ідеалів). Дані поняття утворюють як теоретичну, так і емпіричну категорізацію поняття "смисл життя особистості".

1. Абовин-Егидес П.М. Смисл жизни – в чём он? [Текст] / Петр Маркович Абовин-Егидес. – М. : Политиздат, 1963. – 80 с. 2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни [Текст] / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с. – Библиогр.в примеч. : с. 297-300. 3. Алексина Т.А., Донченко А.П. Нравственный смысл жизни в аспекте личного времени [Текст] / Татьяна Алексеевна Алексина, Анатолий Петрович Донченко // Научные доклады высшей школы. – 1985. – № 3. – С. 43-52. – (Серия Философские науки). 4. Аняньев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. Т.1 [Текст] / Борис Герасимович Аняньев. – М. : Педагогика, 1980. – 230 с. 5. Анисимов С.Ф., Гурев Г.А. Проблема смысла жизни в религии и атеизме [Текст] / Сергей Фёдорович Анисимов, Григорий Абрамович Гурев. – М. : Знание, 1981. – 64 с. 6. Бокарев П.И. О смысле и цели жизни [Текст] / Пётр Иванович Бокарев. – М. : Знание, РСФСР, 1969. 7. Братусь Б.С. Смерть и смысл жизни (стенограмма) [Электронный ресурс] / Борис Сергеевич Братусь // Электрон. дан. – Доверие. Благотворительный негосударственный фонд духовной поддержки и помощи онкобольным. – Режим доступа : WWW/ URL: <http://www.rak.by/cgi-bin/article.cgi?c=134>, свободный. – 19.03.2010 г. 8. Введенски, А.И. Условия допустимости веры в смысл жизни [Электронный ресурс] / Александр Иванович Введенский. // Электрон. дан. – Смысл жизни : Антология / сост., общ. ред., предисл. и прим. Н.К. Гаврюшина. – М. : Прогресс-Культура, 1994. – Режим доступа : WWW/ URL: <http://www.ihut.ru/82003/65.shtml>, свободный. – 19.03.2010 г. 9. Вольнская Л.Б. Свобода и детерминизм в выборе смысла жизни [Текст] / Людмила Борисовна Вольнская // Философские науки. – 2002. – №3. – С.17-31. 10. Дубровский, Д.И. Смысл смерти и достоинство личности [Текст] / Дмитрий Иванович Дубровский // Философские науки. – 1990. – № 5 – С. 116-120. 11. Жизнь как творчество : Социально-психологический анализ [Текст] / Коллект. автор, Шинкарук В.И., Сохань Л.В., Донченко Е.А. и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 302 с. 12. Зеленкова И.Л. Проблема смысла жизни : Опыт историко-этического исследования [Текст] / Инесса Львовна Зеленкова. – Минск : Университетское, 1988. – 123 с. 13. Золотухина-Аболина Е.В. О чувстве смысла [Электронный ресурс] / Елена Всеволодовна Золотухина-Аболина // Электрон. дан. – Международный русскоязычный журнал "Экзистенциальная традиция : философия, психология, психотерапия" – 2006. – № 1. [Эл. версия журн.]. – Режим доступа : WWW/ URL: <http://www.existtradi.ru/z-a.html>, свободный. – 19.03.2010 г. 14. Иванова Н.Я. Философский анализ проблемы смысла бытия человека [Текст] / Нинель Яковлевна Иванова, Институт философии АН УССР. – К. : Наукова думка, 1980. – 187 с. 15. Капранов В.А. Нравственный смысл жизни и деятельности человека. (Критика религиозно-идеалистических концепций) [Текст] / Владимир Алексеевич Капранов. – Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – 150 с. 16. Карпов М.М., Дрюкова А.М. Компоненты смысла жизни [Текст] / Михаил Михайлович Карпов, Алла Митрофановна Дрюкова. – Ростов на Дону : Кн. изд-во, 1978. 17. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса [Текст] / Леонид Александрович Китаев-Смык, Институт психологии АН СССР. – М. : Наука, 1983. – 369 с. – Библиогр. : с. 341-368 (577 назв.). 18. Кобелянская Л.С. Смысл жизни : Две точки зрения [Текст] / Лариса Станиславовна Кобелянская. – Киев : Политиздат Украины, 1989. – 110 с. 19. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека [Текст] / Лев Наумович Коган. – М. : Мысль. – 1984. – 252 с. 20. Коган Л.Н. Человек и его судьба [Текст] / Лев Наумович Коган. – М. : Мысль. – 1988. – 283 с. 21. Кон И.С. Психология старшеклассника : Пособие для учителей [Текст] / Игорь Семёнович Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 191 с. – Библиогр. : с. 188-190. 22. Леонтьев Д.А. Психология свободы : к постановке проблемы самодетерминации личности [Электронный ресурс] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев // Электрон. дан. – Психологический журнал, 2000, Том 21, № 1. Режим доступа : WWW/ URL: http://www.psychlib.org.ua/books/_leond01.htm, свободный. – 19.03.2010 г. 23. Леонтьев Д.А. Смысл

смерти : на стороне жизни [Электронный ресурс] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев // Электрон. дан. – М. : Институт экзистенциальной психологии и жизнестроительства. – Статьи. – [статья размещена 2004-12-19 14:25:11] – Режим доступа : WWW/ URL: <http://www.institut.smysl.ru/article/dead.php>, свободный. – 19.03.2010 г.

24. *Маноха И.П.* Человек и потенциал его бытия [Текст] / Ирина Петровна Маноха. – Киев.: "Стимул" К, 1995. – 270 с. 25. *Мартынюк И.О.* Жизненные цели личности : понятие, структура, механизмы формирования [Текст] / Игорь Орестович Мартынюк. – К. : Наукова думка, 1990. – 124 с. 26. *Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф.* Смысл жизни и личность [Текст] / Алексей Трофимович Москаленко, Василий Филиппович Сержантов ; Отв. ред. А. А. Чечулин; АН СССР, Сиб. отд-ние. – Новосибирск : Наука, Сиб. отд-ние, 1989. – 202,[2] с. 27. *Немировский В.Г.* Смысл жизни : проблемы и поиски [Текст] / Валентин Геннадьевич Немировский. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 223 с. 28. *Осичнюк Е.В.* Смысл жизни... В чём он? [Текст] / Ефим Вениаминович Осичнюк. – Киев : Знание, УССР, 1987. – 47,[2] с. (Серия 2. Теория и практика научного коммунизма). 29. *Попов, Б.Н.* Взаимосвязь категорий счастья и смысла жизни [Текст] / Борис Николаевич Попов ; Отв. ред. Д.С. Макаров; АН СССР, Сиб. отд-ние, Якут. фил., Ин-т яз., лит. и истории. – М. : Наука, 1986. – 91 с. 30. *Резник, Ю.М.* Социология жизни : новая парадигма или междисциплинарный синтез [Текст] / Юрий Михайлович Резник // Вестник Московского университета. – 1996. – № 4. – С. 12-24. – (Серия 18. Социология и политология). 31. *Рошин, Д.Г.* Теоретический анализ интерпретаций категории "смысл жизни" в советском обществоведении [Текст] / Дмитрий Георгиевич Рошин // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи" / наук. ред. Бакіров В.С. та ін. – 2009. – № 844. – С. 128-132. 32. *Семенова, С.Г.* Odiun Fati как духовная позиция в русской религиоз-

ной философии [Текст] / Светлана Григорьевна Семенова // Понятие судьбы в контексте разных культур : [Сб. ст.] / Неретина С.С., Трофимова М.К., Гринцер Н.П. и др.; Рос. АН, Науч. совет по истории мировой культуры, Пробл. группа "Логич. анализ яз." Ин-та языкознания ; Отв. ред. Н. Д. Арутюнова ; Сост. Т.Б.Князевская. – М. : Наука, 1994. – 320 с. – С. 26-33. 33. *Словарь по этике / Счастье [Текст] / [Коллект. автор, Аверинцев С. С., др, Гусейнов А. А., Кон И. С.]. – 6-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с. 34. Социологический энциклопедический словарь : На русском, английском, немецком, французском и чешском языках [Текст] / [Коллект. автор, Голенкова З.Т., Костомахина Л.П., Кречмар А.В. и др.]. – М. : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. – 481 с. 35. Стиль жизни личности : Теоретические и методологические проблемы [Текст] / [Коллект. автор, Ануфриева Р.А. ; Отв. ред. Сохань Л.В., Тихонович В.А.]. – К. : Наукова думка, 1982. – 372 с. 36. *Туааринов, В.П.* О смысле жизни [Текст] / Василий Петрович Туааринов. – Ленинград, 1961. 37. *Франкл, В.* смысле жизни [Текст] / Виктор Эмиль Франкл // Человек в поисках смысла : Сборник. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с. 38. *Фролов, И.Т.* О смысле жизни, о смерти и бессмертии человека : (Научный, реальный гуманизм и нравственно-философские искания в истории русской культуры) [Текст] / Иван Тимофеевич Фролов. – М. : Знание, 1985. – 63 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия Философия; вып. 1). 39. *Чудновский В.Э.* Смысл жизни и судьба человека [Текст] / Вилен Эммануилович Чудновский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 175-183. 40. *Яценко А.И.* Целеполагание и идеалы [Текст] / Александр Иванович Яценко. – К. : Наукова думка, 1977. – 275 с. 41. *May R.* Freedom and destiny [Text] / Rollo May. – N.Y.: Norton, 1981.*

Надійшла до редколегії 11.10.10

УДК: 316.61

Л.Ю. Кожекіна, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛІЗАЦІЯ" У СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Аналізуються особливості тлумачення поняття "соціалізація" з точки зору соціології, філософії та соціальної психології. Підкреслюється міждисциплінарність даного поняття. Робиться висновок, що суть соціалізації можна зрозуміти лише за умови, коли особистість розглядається одночасно як об'єкт і суб'єкт соціального впливу.

Ключові слова: соціалізація, особистість, об'єкт та суб'єкт соціального впливу.

Аналізуються особливості інтерпретації поняття "соціалізація" з точки зору соціально-гуманітарних наук. Підкреслюється міждисциплінарність даного поняття. Делается вывод, что сущность социализации можно понять лишь при условии, когда личность рассматривается одновременно как объект и субъект социального влияния.

Ключевые слова: социализация, личность, общество, процесс, объект, субъект.

The peculiarities of interpretation of the notion "socialization" in terms of sociology, philosophy, and social psychology are analyzed. The interdisciplinarity of the notion is emphasized. It is concluded that the essence of socialization could be understood only when a person is regarded both as the object and the subject of social influence.

Key words: socialization, personality, object and subject of social influence.

Поняття соціалізації є класичним як в соціології. Воно лежить в основі розумінні багатьох явищ і процесів, що ведуть до становлення і функціонування особистості як суб'єкта соціальних відносин, визначають вектор її формування та взаємодії з суспільством. Проблема соціалізації розглядається спектром наукових дисциплін, серед яких особливе значення мають розробки з соціології, психології, антропології, педагогіки тощо. В силу міждисциплінарності в застосуванні даного поняття і деякої його змістовної розмитості, практично усі автори, які звертаються до поняття соціалізації, вважають за необхідне підкреслити неоднозначність тлумачень, суперечність трактувань цього терміну. Завданням цієї роботи буде уточнення теоретичного розуміння концепту соціалізації особистості та розкриття його змістовних характеристик.

Аналіз опрацьованої літератури дає можливість виділити декілька точок зору з цього питання. Так, наприклад, досить часто зустрічається думка, згідно якої введення цього терміну в наукову систему понять пов'язане з ім'ям Ф.Гідінгса, який в кінці XIX ст. у книзі "Теорія соціалізації" (1887) використав його у значенні, близькому до сучасного, як "процес розвитку соціальної природи людини" [Российская педагогическая энциклопедия, Т.2: с.359]. Деякі автори разом з ім'ям Ф. Гідінгса згадують також і французького соціолога та психолога Г. Тарда, який вживав це поняття для позначення про-

цесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії [Ирхин, 2002: с.299; Циба, 2000: с.114-115]. Зустрічаються й інші думки. Наприклад, в одному з джерел вказується, що поняття соціалізації в соціології вперше було введено в науковий обіг Е. Россом у 1896 р. в статті "Соціальний контроль" в першому номері "Американського соціологічного журналу" [Проблема социального порядка]. Ще одне джерело стверджує, що пріоритет введення в науковий обіг поняття "соціалізація" належить Е.Дюркгейму. Даний термін він застосував для позначення відмінності предмету "науки про виховання" (специфічної теорії дюркгеймівської соціології) від предмету власне педагогічної науки.

Неоднозначність трактувань соціалізації пов'язана також з тим, що хоча соціалізація і є виключно важливою в будь-якому суспільстві, в реальності це вельми заплутаний і безсистемний процес. Соціалізація – процес внутрішньо суперечливий вже внаслідок того, що об'єктивно відображає суперечність життя суспільства.

Мета статті – проаналізувати сутність процесу соціалізації та провідні підходи до трактування даного поняття.

У сучасній науковій літературі існує досить широкий набір визначень соціалізації, які різняться залежно від розуміння авторами сутності й структури особистості. Більшість визначень цього поняття містить загальне положення про те, що сутність соціалізації полягає у засвоєнні